

Rankowska, Dorota

Ceramiczna płytką okładzinowa z iznickiej manufaktury sułtańskiej w zbiorach Zamku Królewskiego w Warszawie

Kronika Zamkowa 1-2/59-60, 103-109

2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY

Dorota Rankowska

CERAMICZNA PŁYTKA OKŁADZINOWA Z IZNICKIEJ MANUFAKTURY SUŁTAŃSKIEJ W ZBIORACH ZAMKU KRÓLEWSKIEGO W WARSZAWIE

Wykopaliska archeologiczne prowadzone w latach 1968-1969 przed odbudową Zamku Królewskiego w Warszawie dowiodły, że do stolicy Polski sprowadzano z Turcji różne wyroby ceramiczne. Pochodziły one z sułtańskiej manufaktury w Izniku, mieście położonym w północno-zachodniej części kraju, w prowincji Bursa, około 200 kilometrów od Stambułu. Dziś ułamki tych naczyń, wśród których rozpoznajemy m.in. fragment kubka (*maçrapa*), pokazywane są w Zamku na ekspozycji znalezisk odsłoniętych podczas prac wykopaliskowych. Nie są to jedyne orientalia wystawiane w Zamku Królewskim w Warszawie. W latach 80. XX w. zbiory wzbogaciła kolekcja kobierców, kilimów i tkanin kaukaskich, perskich oraz tureckich, podarowana przez Teresę Sahakian i eksponowana obecnie w pałacu Pod Blachą. W 1994 r. do zbiorów trafiły cenne dzieła sztuki ofiarowane przez Karolinę Lanckorońską (1898-2002)¹. Dar uzupełniła ścienna płytką okładzinową (*çini*), wykonana mniej więcej w połowie XVI w. we wspomnianej manufakturze iznickiej.

Można przypuszczać, że omawiana płytką stanowiła element dekoracji ściennej grobowca sułtana Selima II (1566-1574). Potwierdzają to dwie inne płytki o bardzo podobnej dekoracji, związane z tą budowlą. Obie są opublikowane w literaturze przedmiotu; pierwsza przechowywana jest w muzeum Sadberk Hanim w Stambule², druga znajduje się w zbiorach prywatnych³.

Trudno ustalić, w jaki sposób płytką znajdująca się obecnie w Zamku

Królewskim trafiła ze stambulskiego grobowca sułtana Selima II do kolekcji Karoliny Lanckorońskiej. Prawdopodobnie w jej posiadanie wszedł ojciec ofiarodawczyni Karol Lanckoroński (1848-1933), historyk i mecenas sztuki, który w roku 1884 odbył podróż do Azji Mniejszej⁴.

Ośrodek ceramiczny, jakim w czasach panowania Osmanów (1291-1923) był Iznik, największą świetność przeżywał w wieku XVI i XVII. Przyczynili się do tego znakomici artyści tworzący tam swoje dzieła i wprowadzający innowacje do ornamentyki tureckiej. Wśród twórców mających największe zasługi na tym polu wymienić należy przede wszystkim Şaha Kulu i Babę NakkaŞa (XV w.),

1. Ceramiczna płytką okładzinowa ze zbiorów Zamku Królewskiego w Warszawie, 2006 r. Fot. Dorota Rankowska / Ceramic tile from the collection of the Royal Castle in Warsaw, 2006. Photo Dorota Rankowska

którzy równocześnie kierowali dworską pracownią w Stambule. Praca manufaktury w Izniku skupiała się głównie na realizacji zamówień płynących z dworu, z których większość dotyczyła elementów ceramicznych mających zdobić liczne powstające wówczas monumentalne budowle. Wśród najświetniejszych przykładów wykorzystania prac ceramików iznickich jako wystroju architektonicznego można wymienić meczet Rıstema Paşy (1561 r.) w Stambule oraz meczet ówczesnego sułtana Selima II w Edirne (ukończony w roku 1575).

Wspomniana płytką także tworzyła pierwotnie część większej kompozycji ciągłej, stanowiącej wystrój wnętrza. Ma ona formę kwadratu o boku 27,2 cm i wykonana jest z kwarcowej masy ceramicznej, charakteryzującej się lekko szorstką w dotyku powierzchnią oraz białą barwą czerepu uzyskiwaną po wypaleniu. Całość kompozycji tworzą ułożone symetrycznie i kierowane odśrodkowo motywy wieloramiennych

medalionów charakterystyczne dla tureckiej sztuki zdobniczej 2. poł. XVI w., czyli czasów panowania sułtana Selima II. Występowały one wówczas we wzornictwie nie tylko płytek ceramicznych, ale także wyrabianych w Izniku naczyń użytkowych: talerzy, mis, dzbanów, świeczników, kubków itp. W centralnej części płytki na białym tle widnieje ósmioramienny medalion przypominający kształtem gwiazdę. Od niego odchodzą w czterech kierunkach ułożone ukośnie owalne medaliony wypełnione arabeskami *rumi* i palmetkami. Za pomocą cienkich, stylizowanych gałązek uzupełnionych drobnymi listkami łączą się one z czterema rozetkami. Stanowi to w ornamentyce tureckiej wyobrażenie kwiatów róży, odnoszących się w symbolice mużułmańskiej do osoby proroka islamu - Mahometa.

Przy krawędziach *ğini* występują cząstki identycznych medalionów oraz rozetek, których pełną formę, układającą się w ciągłą dekorację ścienną, uzyskiwano

2. Zewnętrzny widok mauzoleum sułtana Selima II od strony zachodniej. Po lewej stronie grobowiec sułtana Selima II, po prawej grobowiec Mehmeda III. W tle Hagia Sophia, 1960 r. Fot. prof. Walter B. Denny, Aga Khan Visual Archive, MIT / Exterior view of the Mausoleum of Sultan Selim II from the west, showing the Tombs of Selim II on the left and Mehmed III on the right, with the Hagia Sophia in the background, 1960. Photo professor Walter B. Denny, Aga Khan Visual Archive, MIT

dopiero po zestawieniu wielu płytek w kompletną kompozycję. Dekoracja ciągła nawiązuje do idei arabeski (*islimi*)⁵, jednego z kanonów sztuki muzułmańskiej. Jej założeniem było tworzenie wzoru z mniej lub bardziej stylizowanych motywów roślinnych zestawianych ze sobą symetrycznie, ukazujących tendencję do rozwijania się w nieskończoność. Często kanon ten określa się jako oddanie „matematycznego wzoru ilustrującego wszechświat”⁶. Arabeska niesie też symbolikę głęboko mistyczną, bowiem w motywach roślinnych odnajdujemy odwołanie do rajskich ogrodów, w symetrii - boski ład, w wizji nieskończoności - Boga. Warto zaznaczyć, że podczas malowania motywów dekoracyjnych na płytce posłużono się patronami, czyli wzornikami, dla manufaktury iznickiej wykonywanymi głównie z papieru. Całość dekoracji pokrywa przezroczyste, bezbarwne szkliwo.

Religijne odniesienia można odnaleźć także w kolorystyce motywów wykona-

nych podszkliwnie kobaltem, miedzią, czernią oraz czerwienią uzyskaną przez zastosowanie glinki bolusowej. Zgodnie z symboliką arabsko-muzułmańską barwie niebieskiej otrzymanej z barwnika kobaltowego przypisuje się właściwości ochronne. Preparowana z siarczków miedzi farba turkusowozielona⁷ daje barwę najbardziej charakterystyczną dla kultury islamu - „symbolizuje raj i mądrość proroków”⁸. Kolor czerwony oznacza życie, krew i miłość, czerń natomiast jest kolorem ascetów, lecz w dekoracji płytki użyto jej do namalowania konturów poszczególnych wzorów.

Mauzoleum (*turbe*) sułtana Selima II, z którego prawdopodobnie pochodzi zamkowa płytka, znajduje się w pobliżu przemianowanej na meczet bazyliki Hagia Sophia, nieco w kierunku północno-zachodnim. Lokalizację tę wybrał syn Selima II - kolejny sułtan Murad III (1546-1595). Grobowiec wznosił w latach 1574-1577 sławny turecki architekt Sinan Abdulmennam

3. Widok zewnętrzny na trójdzielny portyk i kwiatową dekorację z płytek po obu stronach wejścia do mauzoleum sułtana Selima II, 1960 r. Fot. prof. Walter B. Denny, Aga Khan Visual Archive, MIT / Exterior view showing the portico and floral tile panels flanking the entrance to the Mausoleum of Sultan Selim II, 1960. Photo professor Walter B. Denny, Aga Khan Visual Archive, MIT

Aga (1492-1588). Miejsce zostało przygotowane podczas wyburzania zrujnowanej już wówczas dawnej zabudowy mieszkalnej w sąsiedztwie Hagia Sophia. Najprawdopodobniej jednak Sinan wykorzystał fundamenty bizantyjskich domów.

Turbe Selima II jest budowlą wzniesioną z kamienia na planie kwadratu o ściętych narożnikach⁹. Bryłę przykrywa dwuczaszowa, półkulista kopuła. Czaszę zewnętrzną wspiera ośmioboczny tambur, a jej powierzchnia obłożona jest ołowianymi dachówkami. Zwieńczenie kopuły stanowi iglica zakończona półksiężycem. Czasza wewnętrzna wspiera się na kolumnowej arkadzie ustawionej w ośmiobok we wnętrzu mauzoleum. Kapitele kolumn zdobione są mukarnasowymi wzorami. Dekorację malarską powierzchni czaszy wewnętrznej stanowią motywy arabeskowe.

Wejście do *turbe* poprzedza trójdzielny portyk ograniczony u dołu kamien-

ną, ażurową balustradą. Jego środkową część wieńczy niewielka kopuła. Przestronne wnętrze sali grobowej oświetlają rzędy łukowych okien usytuowane w murach budowli, tamburze oraz u nasady kopuły zewnętrznej. Otwory okienne przystaniają ozdobne kamienne kraty. Górne narożniki sali grobowej ozdobione są mukarnasowymi trompami pełniącymi też funkcję konstrukcyjną - wsporników czaszy wewnętrznej kopuły.

Wystrój wnętrza *turbe* stanowią różnobarwne okładziny kamienne ułożone w pasy i klince *ablaku* (w arkadzie) oraz ceramiczne okładziny ścienne - *ęini* - a ponadto dekoracje malarskie. W górnej partii ścian biegną fryzy inskrypcyjne zawierające teksty koraniczne, natomiast przestrzenie między oknami zdobią kompozycje kwiatowe układane z małych płytek ceramicznych w *panneau*. Ceramiczne *panneau* pojawiają się także na zewnątrz budowli,

4. Widok wewnętrzny *turbe* z kolumnami i łukami wspierającymi kopułę; widoczny w tle duży sarkofag Selima II umieszczony jest na wprost głównego wejścia, 1960 r. Fot. prof. Walter B. Denny, Aga Khan Visual Archive, MIT / Interior view of the *turbe* showing columns and pointed arches supporting the dome structure; the large sarcophagi of Selim II is situated opposite the main entrance, seen in the background, 1960. Photo professor Walter B. Denny, Aga Khan Visual Archive, MIT

w portyku, po obu stronach wejścia do mauzoleum. Pozostałe partie ścian sali grobowej dekorowane są malowidłami prezentującymi ornamenty arabskowe. Dodatkowym elementem wyposażenia wnętrza są osadzone w ścianach drewniane półki, które służyły niegdyś do przechowywania cennych rzeczy osobistych sułtana oraz ksiąg religijnych.

Wraz z Selimem II w *turbe* pochowani są 44 inni członkowie rodziny sułtańskiej, m.in. jego żona Nur Banu oraz pięciu synów i trzy córki, a także 21 synów i 13 córek sułtana Murada III. Sarkofagi obłożone są do dziś jedwabnymi tkaninami.

Wracając do ceramicznego wystroju budowli, należy wspomnieć, iż jego oryginalne elementy w znacznej części uległy zniszczeniu lub zostały zdemontowane w niejasnych okolicznościach. Zanim w 1913 r. rząd młodoturecki wprowadził ustawę o wyłączeniu dóbr państwowych i należących do bractw religijnych z obrotu handlowego, zabezpieczając tym samym dzieła sztuki tureckiej przed wywozem, wiele cennych eksponatów opuściło granice kraju. Taki los spotkał na przykład jedną z dwóch kompozycji iznickich dekorujących przedsiónek grobowca. *Panneau* znajdujące się po lewej stronie bogato inkrustowanych drzwi jest kopią. Podczas prac remontowych prowadzonych pod koniec XIX w. w grobowcu wymieniono oryginalne *panneau* składające się z ponad 60 płytek iznickich i zamontowano ich kopie. O czyn ten podejrzewano stambulskiego dentystę pochodzenia francuskiego, z zamiłowania kolekcjonera sztuki Alberta Sorlina-Dorigny'ego. Prawdopodobnie panel ten nie był jedynym wywiezionym przez niego zabytkiem. Człowiek ten, mając bardzo szerokie wpływy na dworze sułtańskim, szczególnie w latach panowania sułtana Abdulhamida II, wykorzystywał je do uzyskiwania pozwoleń na wywóz zabytków, które przejmował często pod pretekstem ich restauracji. Wspomniana wyżej kompozycja, która zdobiła wejście

do grobowca sułtana Selima, znajduje się obecnie w kolekcji sztuki islamu muzeum w Luwrze¹⁰. Selim II Sari urodził się 28 maja 1524 r. w Stambule ze związku sułtana Sulejmana Wspaniałego i mającej słowiańskie pochodzenie sułtanki Hurrem, zwanej w Europie Roxolana. W chwili śmierci ojca Selim piastował urząd gubernatora Kutahyi. Ponieważ jego bracia zginęli jeszcze za życia sułtana Sulejmana, nie miał żadnych konkurentów do tronu. Selim, który przydomek „Złoty” zawdzięczał odziedziczonym po matce jasnym włosom¹¹, w dojrzałym wieku określany był także mianem *Mest*, czyli pijaka, co najlepiej oddawało jego charakter i upodobania. Choć gruntownie wykształcony, nie był utalentowanym władcą, nie poprowadził żadnej wyprawy wojennej. Szczęśliwie lata jego rządów przypadły na okres sprawowania władzy przez wielkiego wezyra Sokollu Mehmeda Paşę. Mając tak oddanego i zdolnego wezyra, Selim ze spokojem mógł poświęcić się sztuce, poezji i rozrywce.

Nie bez znaczenia jest fakt, że właśnie płytki iznickie zdobią grobowiec tego władcy. Lata jego panowania zbiegły się bowiem z czasem największego rozkwitu manufaktury w Izniku, a także z latami najintensywniejszej pracy architekta Sinana, który upodobał sobie właśnie ten rodzaj dekoracji ściennych. Jako przykłady najbardziej mistrzowskich prac Sinana, które powstały w latach panowania Selima II, podać można choćby wzniesiony na polecenie sułtana meczet Selima w Edirne (zbudowany w latach 1569-1575) czy meczet wielkiego wezyra Sokollu Mehmeda Paşy (1578 r.).

Płytki iznickie pojawiają się ponownie w legendzie o śmierci sułtana. W miesiącu *Şaban* (rozpoczął się 16 listopada) 1574 r. Selim II wszedł do swojej świeżo ukończonej łaźni w pałacu Topkapi. W wyniku upadku na kamienną posadzkę i potłuczenia się 15 grudnia zmarł. Jednym z ostatnich widoków, jakie miał przed oczyma omdlewający sułtan, były ściany łaźni ozdobione kompozycjami

wykonanymi właśnie z płytek iznickich. Tak więc płytki iznickskie, które towarzyszyły sułtanowi za życia i otaczały go

w momencie śmierci, znalazły się też w miejscu jego wiecznego spoczynku, czyli w opisanym tu grobowcu.

PRZYPISY

¹ Historyk i mecenas sztuki. Większość życia spędziła we Włoszech, gdzie prowadziła charytatywnie Fundację z Brzezia Lanckorońskich działającą na rzecz rozwoju kultury i nauki polskiej. Dzieła sztuki wchodzące w skład daru Karoliny Lanckorońskiej zgromadzone zostały na przestrzeni wieków przez przodków donatorki.

² Katalog zbiorów Sadberk Hanım Museum, Istanbul 1991, numer inw. SHM 4193 - HK. 1130.

³ Opisana w pracy: N. A t a s o y, J. R a b y, *Iznik - The Pottery of Ottoman Turkey*, London 1989, s. 232, il. 411.

⁴ Nie ma jednak dowodów świadczących o tym, że Karol Lanckoroński pozyskał płytkę podczas wspomnianej podróży.

⁵ Określenie arabeski. Nazwa użyta w pracy M. K h a z a i e, *The Source and Religious Symbolism of the Arabesque in Medieval Islamic Art of Persia*, „Central Asiatic Journal” 49/(2005) 1, ed. Giovanni Stary, s. 27.

⁶ O. G r a b a r, *Alhambra*, tłum. B.R. Zagórski, Warszawa 1990, s. 205.

⁷ Warto dodać, że kolor zielony kojarzony jest z osobą proroka Mahometa. W hagiograficznym nurcie malarstwa sztuki muzułmańskiej proroka przedstawiano zwykle odzianego w zielony kaftan.

⁸ Zob.: M. Dziekan, *Symbolika arabsko-muzułmańska*, Warszawa 1997.

⁹ Opis sporządzony m.in. na podstawie fotografii zamieszczonych w Internecie: www.archnet.org; www.exploreturkey.com.

¹⁰ Informacja zaczerpnięta z artykułu pt. *100 yıldır kayıp olan empano Louvre Müzesi'nde ortaya çıktı* opublikowanego w gazecie „Zaman” 14 lipca 2003 r.

¹¹ Portrety Selima II oraz innych sułtanów prezentowane były na wystawie urządzonej w 2000 r. w pałacu Topkapı. Zob.: *The Sultan's Portrait, Picturing the House of Osman*, Topkapı Sarayı Müzesi, Istanbul 2000.

Dorota Rankowska

CERAMIC TILE FROM SULTANS' MANUFACTURE IN IZNIK IN THE COLLECTION OF THE ROYAL CASTLE IN WARSAW

SUMMARY

In 1994 professor Karolina Lanckorońska donated to the Royal Castle in Warsaw precious works of art and among them a Turkish ceramic tile (*gini*) which was manufactured in sultan manufacture in Iznik. The city, a big Turkish ceramic centre, flourished in 16th and 17th centuries. In that period the production focused on supplying high quality materials to the Court as the 15th and 16th centuries in Ottoman Turkey were the most prolific in architecture (this

expansion was connected with activity of Sinan Abdülmennam Aga (1492-1588) the most famous architect of Turkey).

The tile, which is a square measuring 27.2 cm x 27.2 cm, is decorated with symmetrical motives of medallions, *rumi* arabesques and palmetto leaves which are typical in the decorative art of the second half of the 16th century. The decoration is in blue, turquoise and red, which are symbolical colours of Islam.

Presumably the tile mentioned above was a part of the bigger array of tiles in sultan Selim II (1566-1574) tomb in Istanbul, which is situated in the vicinity of the Hagia Sophia museum. This speculation can be supported by two other tiles which have very similar decoration and which in the literature are linked with the tomb mentioned above. One of them is in the Sadberk Hanım Museum collection in Istanbul, the other in a private collection.

Most of the ceramic decorations of the sultan Selim II tomb did not sur-

vive to this day due to the turmoil after the collapse of the Ottoman dynasty. Before the Young Turks managed to introduce the laws protecting national heritage many works of art had been plundered and taken to other countries.

Unfortunately we have little knowledge of how professor Lanckoronska came into possession of the tile in question. Probably the tile belonged to Lanckoronska's father, Karol, took part in an expedition to Asia Minor in 1884.